

48.Çeviri eleştirisine sosyolojik gözle bakmak: *Karanlığın Sol Eli***Burcu TAŞKIN¹****APA:** Taşkın, B. (2022). Çeviri eleştirisine sosyolojik gözle bakmak: *Karanlığın Sol Eli*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö11), 673-688. DOI: 10.29000/rumelide.1146752.**Öz**

Bu çalışmada, Ursula K. Le Guin'in 1969 yılında yayımlanan *The Left Hand of Darkness* romanının Türkçe çevirisi, Antoine Berman'ın çeviri eleştirisi modeli çerçevesinde, Bourdieücü sosyolojik yaklaşımla ele alınmıştır. Eser, Ümit Altuğ tarafından çevrilmiş ve 1993 yılında *Karanlığın Sol Eli* başlığı ile Ayrıntı Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Çalışmada bu eserin seçilmesinin sebebi, feminist bilimkurgunun ilk örneklerinden olması ve konusuyla dili bakımından Türkçeye çevrilmesinde olası zorlukların bulunmasıdır. Toplumdaki toplumsal cinsiyet algısı dil aracılığıyla kurular ve yeniden üretilir. Bunun en önemli örneklerinden biri de İngilizcede olduğu gibi bazı dillerde cinsiyetli adların (he/she/it) bulunmasıdır. Sözkonusu bilimkurgu eseri cinsiyetsiz (androjen) insanların yaşadığı bir gezegende geçmekte ve erkek bir gözlemci tarafından aktarılmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve dilin kesişme noktasındaki sorun da burada ortaya çıkar, çünkü Türkçede cinsiyetli ad yoktur. Bu yüzden eseri Türkçesinden okuyanlar bu eser üzerinden gerçekleştirilen tartışmaları takip edememektedirler. Yayınevi veya çevirmen, dipnot veya önsöz gibi üstmetinsel müdahalelerde bulunmadığı için, erek metinde bu mesele yeterince ön plana çıkamamıştır. Dolayısıyla Berman'ın modeli uyarınca eserin yeniden çevirisinin yapılmasının ve bu çevirinin eserin çok katmanlı yapısı ve yazarın kendine özgü dil ve dünyası göz önünde bulundurulması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Pierre Bourdieu, Antoine Berman, feminist bilimkurgu, çeviri eleştirisi, *Karanlığın Sol Eli*, Ursula K. Le Guin

Seeing translation criticism with a sociological eye: *The Left Hand of Darkness***Abstract**

This study addresses the Turkish translation of the *Left Hand of Darkness* by Ursula K. Le Guin (1969) within the framework of Antoine Berman's translation criticism model and with a Bourdieusian approach. The novel was translated by Ümit Altuğ and published by Ayrıntı Yayınları in 1993 with the title *Karanlığın Sol Eli*. It has been selected for this study as it is one of the first examples of feminist science fiction and it incorporates potential challenges in its Turkish translation. Gender perception in society is constructed and reproduced by language. The basic example to this can be the gender pronouns in languages like English (he/she/it). Le Guin's science fiction novel is narrated by a male character on a planet populated by androgynous people. The problem at the crossroads of language and gender occurs due to the absence of gender pronouns in Turkish. Therefore, Turkish readers cannot follow the criticisms and debates concerning the gender issue in the novel. As the publisher or the translator did not use any metatextual materials such as footnotes or preface, this issue was not brought to the forefront in the target text. Therefore, in line with

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim Tercümanlık ABD (Kırklareli, Türkiye), burcu.taskin@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7647-8305 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.06.2022-kabul tarihi: 20.07.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1146752]

Berman's model, a re-translation of this novel, emphasizing its multilayered narration and sui generis language and world-making of the author can be suggested.

Keywords: Pierre Bourdieu, Antoine Berman, feminist science fiction, translation criticism, The Left Hand of Darkness, Ursula K. Le Guin

Giriş

Bu çalışmada feminist bilimkurgu ile dil kullanımlarının kesişim noktasında ortaya çıkan çeviri sorunları ve çözümleri, Antoine Berman'ın (1995; 2021) çeviri eleştirisi yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışmada feminist yazar Ursula K. Le Guin'in *The Left Hand of Darkness* (Karanlığın Sol Eli) (1969) başlıklı eseri ve 1993 yılında Ümit Altuğ tarafından yapılan çevirisinden ilgili kısımlar incelenmiştir. Söz konusu eser feminist bilimkurgunun ilk örneklerinden kabul edilmesinden dolayı önemlidir. Öyle ki, Lorraine Code (2000) tarafından derlenen *Encyclopedia of Feminist Theories*'de "Feminist Science Fiction" başlığı altında Le Guin'in bu eserden bahsedilmektedir (Rose, 2000, s. 359). Eser özellikle Anglo-Sakson feminist çevrelerde ciddi eleştiriler almış olup çalışma kapsamında yanmetin olarak Le Guin'in röportajlarına ve 1976 yılında kaleme alıp 1988'de gözden geçirdiği önsöze başvurulmuştur. Yazar bu yanmetinler aracılığıyla eleştirileri yanıtlamıştır.

Çeviriye "sosyolojik gözle" bakmak, çeviri ürünün ortaya çıkışına etki eden koşullar, kısıtlar ve eyleyenleri ilişkisellik içinde dünümsel olarak incelemeyi gerektirir (Bogenç Demirel, 2014; Taşkın & Bogenç Demirel, 2019). Dolayısıyla, çeviri eleştirisi yapılırken, çevirmenle birlikte sürece dâhil olan yayınevi, editörler, kapak tasarımcıları, önsöz, sonsöz yazarları gibi eyleyicilerin konumları; çeviri eserin alındığı toplumun sosyo-politik yapısı ve ilgili kısıtlar da eleştirinin bir parçası haline getirilmelidir. Burada devreye çeviri sosyolojisinde sıklıkla başvurulan Pierre Bourdieu kavramları girmektedir. Bourdieu'nün *habitus*, *alan*, *sermaye* kavramları ile *kültürel malların dolaşımı* üzerine görüşleri, başvurulan temel kavramlardır. Bourdieu'ye (2005) göre *alan*, bireyin içinde konum aldığı, yapılanırken yapılandırıldığı bir iktidar mücadelesi alanıdır. Bireyin bu alanda aldığı kararlarda en önemli rolü oynayan, onun geçmişten gelen değerleri, sosyo-kültürel sınıfı, yaşam tarzı, eğitimi gibi bütün unsurların toplamı olan *habitus*udur. Alanda konum alma mücadelesi veren birey, elindeki *sermaye* türlerini uygun şekilde kullanmaya çalışır. Bu sermaye türleri, iktisattaki anlamıyla *ekonomik sermaye*; okul ve eğitimi kapsayan *kültürel sermaye*; ağlar ve bağlantıları içeren *sosyal sermaye*; bunların tamamını içeren ve kişinin tanınırlığını, itibarını belirleyen *simgesel sermaye*dir (Bourdieu, 2005). Bourdieu (1997), edebiyat dâhil sanatsal eserleri "kültürel mal" olarak adlandırmıştır. Sanat eserlerinin üretimini, "yüksek sanat" olarak adlandırılan ve simgesel sermayesi çok yüksek olan "kısıtlı kültürel üretim alanı" ve çok satanlar gibi daha popüler olarak nitelendirilen "geniş çaplı kültürel üretim alanı" olarak ikiye ayırmıştır (Bourdieu, 1997). Bilimkurgu eserlerinin de Bourdieu'nün geniş çaplı üretim alanında konumlanan kültürel ürünler olduğu söylenebilir. Bu bağlamda yayınevine eserin çeviri süreci ve yeniden çevirisi konusunda birtakım sorular yöneltmiştir. Ancak yayınevi yetkilisi, bu eserin çevirisi üzerinde çalışan kişilerin artık ekiplerinde bulunmadıklarını belirtmiş, soruların yanıtlanması için başka kişilere ulaşacaklarını söylemiştir. Sonrasında yayınevi yetkilisinden herhangi bir yanıt alınamamıştır.

Bilimkurgu, yazarına alternatif dünyalar ve toplumlar yaratarak bunların üzerinde "düşünce deneyleri" yapma fırsatı verir (Le Guin, 1993, s. 9). "Beden" dendiğinde akla ilk gelenin kadın bedeni olması ve siyasette kadın bedeni üzerinden götürülen politikaların günümüzde sürekli gündemde olması, beraberinde "cinsiyetsiz beden olmaz mı?" sorusunu getirmektedir. İşte Le Guin de bu soruya yanıt

niteliğinde *Karanlığın Sol Eli* romanında cinsiyetsiz bedenlere sahip insanlar yaratmıştır. Öyle ki, yazar kaleme aldığı bir eleştiri yazısında bu eseri ile ilgili “I escaped maledom by inventing the androgynes of the Left Hand of Darkness”²³ demiştir (akt. Pennington, 2000, s. 351). Bununla birlikte, yazar bu eser üzerinde çalışmaya başladığında, aslında hiç savaş olmayan bir toplum konusunda yazmak istediğini, ortaya *Karanlığın Sol Eli*’ndeki cinsiyetsiz bedenli insanların çıktığını belirtmiştir (Le Guin, 1989, s. 157). Le Guin’in yarattığı bu toplum, bedenler üzerinden yürütülen politikalarla yönetilmez; cinsellik baskı altına alınmaya çalışılmaz. Tecavüz, şiddet, büyük kapsamlı çatışma ve savaşlar yaşanmamaktadır. Ancak bu roman İngilizce gibi eril bir dilde yazıldığı için ortaya başka bir sorun çıkmaktadır. Bir yandan cinsiyetsizliğe vurgu yaparken bir yandan da eril kültürün ürünü olan eril dil kullanımının yazarın biçiminde bir çelişki yarattığı öne sürülmüştür. Bu da Le Guin’in bu eserinin özellikle feminist eleştirilenler tarafından ağır eleştiriler almasına yol açmıştır (LeFanu 1989; Mishan, 2009). Ancak, Türkçede cinsiyetli zamirlerin bulunmaması, eserin Türkçe çevirisinde bu çelişkinin nasıl korunabileceği sorusunu beraberinde getirmektedir.

Toplumsal cinsiyet ve dil üzerine yapılan çalışmalar, dilin insan algısı ve deneyimi üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Emek, 2015, s. 15). Toplumsal cinsiyetin ikili yapısı dilde cinsiyetli adılar aracılığıyla kurulmuştur. Bu yüzden dilde bireyin toplumsal cinsiyeti ya eril ya da dişil şekilde ifade edilir. Bu da erilin karşısına dişili, erkeğin karşısına da kadını getirerek kadını ötekileştirir (Emek, 2015, s. 22). Özellikle, günümüzün *lingua francası* olarak kabul edilen İngilizcede eril “he” adılının jenerik (genel) bir adıl olarak kullanılmasının 1970’lerde bir grup Amerikalı feminist kadın öğrenci tarafından protesto edilmesine rağmen, bu durum bilimsel çevreler tarafından göz ardı edilmiştir (Emek, 2015, s. 22). Postmodern yaklaşımların etkisiyle yapışöküme uğrayan dil kullanımları, günümüzde İngilizcede yeni adılların türetilmesi ve jenerik eril adıl kullanımının cinsiyetçi söylem olarak eleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Türkçede cinsiyetli adıl bulunmamakla birlikte, Türkiye’de 1970 ve 80’lerde dil ve toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerine yürütülen feminist tartışmaların yeterince derinleşip yayılmadığı söylenebilir. Dil, toplumsal cinsiyet ve feminizm üzerine tartışmaların yürütülmesinde çeviri eleştirisi bir araç olarak kullanılabilir.

Bu çalışma dört bölüme ayrılmaktadır. İlk olarak Antoine Berman’ın çeviri eleştirisi yönteminden bahsedilecek, ardından sözkonusu yöntem çerçevesinde erek metin, çevirmen ve yaynevi hakkında bilgi verildikten sonra kaynak metin, kaynak metnin türü ve yazarı ele alınacaktır. Son kısımda ise erek ve kaynak metinden örnek pasajlarla sorunlar ve çözümler tartışılacaktır. Sonuç olarak eserin yeniden çevirisinin yapılmasının gerektiği ortaya konmuş, bunun için birtakım öneriler dikkate sunulmuştur. Bu çalışmanın başlıca kısıtlılıkları çevirmenin hayatta olmaması ve hakkında yeterli bilgi elde edilememesinden; yaynevi yetkililerinden de konu hakkında bilgi alınamamasından kaynaklanmaktadır.

Antoine Berman’ın çeviri eleştirisi yöntemi

Çeviri eleştirisi ifadesi, başta akla olumsuz eleştiri üretmek anlamını getirebilse de esasında hem çeviribilim hem de çevirmenlik mesleği için oldukça yapıcı ve geliştirici etkilerin yaratılmasında bir araç olarak da kullanılabilir. Öyle ki, Antoine Berman’ın (1995) da belirttiği gibi, tamamen negatif bir çeviri eleştirisi hakikatten uzaktır; “gerçek eleştiri” değildir (s. 2). Çeviri eleştirisini hakıyla gerçekleştirmek için geleneksel yaklaşımlar çerçevesinde kaynak-erek metin analizi yapmanın yanısıra sözkonusu çeviri ürünün ortaya çıktığı koşulları ve sürece dâhil olan eyleyicileri, bu eyleyicilerin alanda nasıl konum

² Makalede yer alan başka dildeki alıntıların çevirisi dipnotlarda verilecek olup, çeviriler aksi belirtilmedikçe yazara aittir.

³ “Erillikten kaçmak için *Karanlığın Sol Eli*’ndeki cinsiyetsiz insanları yarattım”.

aldıklarını ve konumlandırıldıklarını ilişkisellik içinde incelemek; bir bütün olarak ele almak gerekir. Bu da çeviri eleştirisine “sosyolojik bakış” ile yaklaşmakla mümkün olabilir.

Çeviri eleştirisine nesnel yaklaşımlar getirme çabaları önemli çalışmaların ortaya konmasıyla sonuçlanmıştır (Popovic, 2004 [1970]; Holmes, 2004 [1972]; van den Broeck, 1985; Berman, 1995; Reiss, 2000). Türkiye’de de bu konuda benzer çabalar gözlemlenmiştir (Bengi-Öner, 1990; Anamur, 1998). Genel yaklaşımları farklı olsa da bu çeviribilimciler, eleştirmeni “hata avcılığı” yapmamak konusunda uyarmakta ve eleştiri uygulaması için adımlar önermektedirler. Bu çeviribilimcilerden sosyolojik yaklaşıma en yakın çeviri eleştirisi yöntemini sunan ise Antoine Berman olarak kabul edilmektedir (Erguvan, 2018; Yaman, 2018; Ayhan, 2021).

Eleştiri yoluyla yazınsal eserlere ayna tutulabilir; bu yüzden eleştiri yazınsal eserin ayrılmaz bir parçasıdır. Öyleyse çeviri eleştirisi de çeviri metnin parçası; tümleyenidir (Berman, 1995; 2012). Berman (1995), sistematik ve nesnel bir çeviri eleştirisi için artsüremli adımlardan oluşan bir yöntem ortaya koymuştur. Bu yöntemin ilk adımı olarak erek metni tekrar tekrar okumak, bunu yaparken de kaynak metne bakmamak, karşılaştırma yapmamak gerektiğini belirtmiştir. Yeniden okumalar sonucunda eleştirmen bir yandan erek metindeki “sorunlu noktaları” fark edebildiği gibi çevirmenin kaynak metin yazarının ötesine geçtiği, Berman’ın deyimleriyle “mucizevi noktaları” da görebilir. Berman bu noktada eleştirmenin erek metin üzerinden birtakım “izlenimler” edindiği ve bu izlenimlerin çeviri eleştirisi için büyük önem taşıdığını belirtmiştir (1995, s. 11).

İkinci adımda kaynak metin okuması gerçekleştirilmelidir. Bu aşamada ise çeviri eser bir kenara bırakılmalı, çevirmen kaynak metni nasıl okuyor ve çözümlüyorsa eleştirmen de esere aynı şekilde yaklaşmalıdır. Diğer bir deyişle, eleştirmen kaynak eseri yanmetinler ile birlikte; sanki çevirecekmiş gibi araştırarak, metinler arasında mekik dokuyarak okumalıdır. Bu sayede erek metni okurken göze çarpan sorunlu noktalar bu aşamada daha da belirgin hâle gelir (Berman, 1995, ss. 12-13).

Üçüncü aşamada “çevirmen kimdir?” sorusunun yanıtı aranır. Çevirmenin aldığı eğitim, mesleki deneyimi, uzmanlığı gibi bilgilerin yanısıra çeviri kararlarına etki edebilecek bütün unsurlar araştırılmalıdır. Sonuç olarak, “çevirmenin konumu”, “çeviri projesi” ve “çeviri ufku” kavramlarına ilişkin bilgiler elde edilir (Berman, 1995, s. 20). Çevirmenin konumu, çevirmenin sözkonusu çeviri işine karşı tutum ve yaklaşımı ile çeviri üzerine alınılan çağdaş söylemlerin bir birleşimi ile ortaya çıkar. Çeviri projesi ise çeviriye yönelik bilinçli niyettir. Çevirmenin konumu ve dış kısıtlar ile şekillenir ve sonuçta ortaya çeviri ürün çıkar (Berman, 1995, ss. 21-22). Berman’ın çeviri veya çevirmen ufku olarak adlandırdığı kavramın kökeni Husserl ve Heidegger’in felsefesinde yer alan çağdaş yorumbilime dayanır. Bu kavram çevirmenin hisleri ve düşüncelerini belirleyen dilsel, edebi, kültürel ve tarihsel unsurların hepsini içinde barındırır (Berman, 1995, s. 26; 2021, ss. 248-249).

Dördüncü aşama çeviri çözümlemesidir. Burada artık çeviri metin kaynak metin ile karşılaştırılır. Bunun için ise birtakım kıstaslar belirlenmelidir. Eserin tek bir çevirisi, varsa farklı çevirileri; hatta bütün çeviri yazınsal tür kıyaslanabilir. Buna karar verildikten sonra metin karşılaştırılması yapılır. Berman bunu da 4 adıma bölmüştür. İlk adımda seçilen pasajlar kaynak ve erek metinde karşılaştırılır. Ardından sorun noktaları tespit edilerek tartışılır. Bunu varsa başka çevirilerin karşılaştırılması izleyebilir. Son olarak, erek metin bir çeviri projesi olarak değerlendirilir. Çevirmenin karşılaştığı kısıtlar burada vurgulanır (1995, ss. 33-34).

Berman beşinci aşamayı çevirinin erek kültürde nasıl alımlandığının (reception) çözümlenmesi olarak belirlemiştir. Bu konu üzerinde fazlaca durmasa da alımlanmaya büyük önem atfetmiştir (1995, s. 46). Altıncı ve son aşamayı “verimli eleştiri” (productive criticism) olarak adlandıran Berman, eleştirinin eleştirisiyle erek kültür yazımına katkıda bulunmayı hedeflemesi gerektiğini belirlemiştir. Burada eleştiri sayesinde sözkonusu eserin yeniden çevirisinin yapılması sağlanabilir ve bu sayede belki yeterince okura ulaşamamış veya kaynak kültürden farklı şekilde alımlanmış eser ikinci bir şans elde etmiş olabilir (1995, s. 34).

Berman’ın çeviri eleştirisi modelinden yola çıkan bu çalışmanın sonraki bölümünde erek metin ve çevirmen ve çeviri yöntemleri ele alınacaktır. Çevirmenin hayatta olmaması ve hakkında yeterince bilgiye ulaşılamaması, habitusunun çözümlenmesi önünde engel oluşturmuştur. Bu yüzden, Berman’ın çeviri eleştirisi modelinin çevirmene odaklanan üçüncü adımı bu çalışma kapsamında ayrı bir bölüm olarak sunulamamıştır.

Türkçede *Karanlığın Sol Eli* ve çevirmen Ümit Altuğ

Eser 1993 yılında Ümit Altuğ tarafından çevrilmiş ve Ayrıntı Yayınları’ndan çıkmıştır. Çevirmen Altuğ, Türkiye’de yayımlanan ilk anarşist dergi Kara’nın yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. *Karanlığın Sol Eli* dışında Le Guin’den *Gülün Günlüğü* (1992) başlıklı eseri çevirmiştir. Bunun dışında kalan çevirilerinin daha çok siyaset ve tarih gibi alanlarda olduğu göze çarpmaktadır. Yayımlanmış çevirileri şu şekildedir: J. G. Ballard, *Yakın Geleceğin Mitosları*, Ayrıntı Yayınları (1993); Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İletişim Yayınları (1994); Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, İmge Kitabevi Yayınları, (1994); John Godolphin Bennett, *Gurdjieff Büyük Bir Gizem*, Okyanus Yayınları (1996) ve Ida Mett, *Kronstad 1921*, Kaos Yayınları (1998). Çevirmenin ağırlıklı olarak 1990’larda çeviriye odaklandığı görülmektedir. Çevirmenin hayatı ve eğitimi dolayısıyla da *habitusu* ile ilgili detaylı bilgiler elde edilememiştir. Çevirmen Altuğ 16 Mayıs 2017 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucu yaşamını yitirmiştir. Çevirmenin ölüm haberi bazı sol eğilimli gazetelerde yer almıştır (“Anarşist Çevirmen”, 2017).

Karanlığın Sol Eli 2021’de 23. basımını yapmış oldukça popüler bir eserdir. Çeviri ve yayıncılık deneyimine bakıldığında Altuğ’un Le Guin gibi bir yazarın eserleri için nasıl seçildiği anlaşılabilir. Bu soru, yayınevine de yöneltilmiştir; ancak yayınevinin sözkonusu eserin basımında görev alan kişilerle artık çalışmadığı belirtilmiş, sorular yanıtız bırakılmıştır. Çeviri eser hâlihazırda çok sattığı için yayınevinin metne müdahale etmemesi veya yeniden çevirisini düşünmemesi anlaşılır bir durumdur. Eser sattığı için çeviri Berman’ın (1995) değimiyle “çalışıyor” gibi görünebilir. Bu noktada yazarın simgesel sermayesinin dünya çapında oldukça yüksek olduğu; erek metnin ve çevirmenin de bu simgesel sermayeden faydalandığı unutulmamalıdır. Bu durum, feminist bilimkurgu yazınının ilk örneklerinden kabul edilen bu eser feminist çeviri yöntemi ile çevrileseydi nasıl olurdu, sorusunu akla getirmektedir.

Luisse von Flotow’a (1991) göre feminist çeviri “anti-geleneksel, agresif ve yaratıcı” bir yaklaşımdır ve “ataerkil dili” eleştirir (s. 70). Feminist çevirmen çeviride birtakım teknikler kullanır. Bunlar ekleme (supplementing), önsöz veya dipnot kullanımı ve gasp etme (hijack) yöntemleridir (s. 78). Bu yöntemle çevirmen kaynak metne ideolojik olarak müdahale eder. Kaynak metin feminist olmasa bile feminist çevirmen bu yöntemle kaynak metinde kadını görünür kılmaya çalışır, yani kaynak metni gasp eder (1991, s. 79). Altuğ, bu yöntemleri kullanmamıştır.

⁴ Berman buradaki “çalışmak” ifadesini iki şekilde ele alır: (1) çeviri eser, erek kültürün yazınsal normlarına uygun mu? (2) çeviri eser dizgesel olarak kendi başına bir metin olarak alımlanıyor mu? (1995, s. 10).

Carol Maier (1998) de feminist bir eserin çevirisi için stratejiler önermiştir:

- Kasıtlı bir yaklaşım benimsemeyen çevirmen: “*null* strateji”. Burada çevirmen “literal” yani sözcüğü sözcüğüne bir çeviri yapar. Kadının görünürlüğü gibi bir derdi yoktur (s. 98).
- Feminist çevirmen: van Flotow’un önerdiği yöntemleri kullanabilir. Sözcük bazında adılara odaklanabilir veya dipnotlar kullanarak yine feminist unsurları vurgulayabilir (s. 99).

Bu iki yaklaşımın arasında kalan stratejiler de bulunmaktadır:

- Kadın-tanımlı (woman-identified) çevirmen: Yazarın cinsiyetini tanımlar ancak seçtiği stratejiye kendisi karar verir. Feminist bir biçim izleyebilir veya izlemez (1998, s. 100).
- Kadını sorgulayan (woman-interrogated) çevirmen: Yazarın cinsiyetini veya feminist olmasını irdelemek yerine “kadın nedir?” diye sorar. Cinsiyet kavramını eleştirir ve kadın-erkek ayrımını kabul etmez (1998, s. 102).

Erek metne bakıldığında çevirmenin Maier’in öne sürdüğü “*null* strateji”yi kullandığı anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, çeviri metinde çevirmen veya editörün önsözü veya çeviri ile ilgili herhangi bir dipnot bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bu durumun çeviri ürünün ortaya konmasında rol oynayan eyleycilerden hangilerinin aldıkları karar doğrultusunda olduğu da öğrenilememiştir.

Sonraki bölümde kaynak metin ve yazar incelemesi yapılacaktır. Bunun için öncelikle özgün eserin kaynak dizgedeki konumuna yer verilecektir.

Feminist bilimkurgu

Feminizmin tanımı üzerinde pek çok farklı görüş bulunmaktadır. *Encyclopedia of Feminist Theories*’de (2000) verilen tanıma göre feminizm “kadınların durum ve deneyimlerini açıklayan; nasıl geliştirilebileceğine ilişkin önerilerde bulunan bir kuram; bir kavramlar, önermeler ve analizler sistemi şeklinde anlaşılabilir” (Kendi çevirim. Frye, 2000, s. 176). Yine aynı kaynakta vurgulandığı gibi pek çok feminizm ve feminist kuram bulunmaktadır. Feminizmi tanımlayan kuramcıların ve yazarların hemfikir oldukları bir nokta, bu akımın “yirminci yüzyılın en etkili ve devrimci hareketi” olduğudur ve kadınlara yapılan baskılara direnen kişilere, o kişi kendini böyle tanımlamasa bile, feminist denebileceğidir (Frye, 2000, ss. 176-177). Bu baskıların toplumsal ve kültürel geçmişi Aristoteles’in görüşlerinde bulunabilir. Ona göre kadınlar, çocuklar ve köleler vatandaş olamaz, oy kullanamazlar. Antik dönem Yunan kültüründe oy kullanmak insan olmakla eşdeğer sayıldığı için kadınların ikincil konuma düşmesi kaçınılmaz görülebilir. Aristoteles’e göre böyle düşük konumdakiler, her zaman bir “efendi”nin himayesi altında olmak zorundadır. Yani hayvan ve kölelerin olduğu kadar kadınların da erkekler tarafından kontrol edilmesi gerekir. Ünlü düşünür Jean-Jacques Rousseau da Aristoteles gibi biyolojik determinizmin savunucusudur. Kadın biyolojik olarak erkekten zayıf olduğu için sosyal açıdan da düşük konumda olması öngörülür. Aynı şekilde Sigmund Freud da “anatomi kaderdir” diyerek bu görüşleri benimsediğini vurgulamıştır (Lefanu, 1989).

İlk feminist yaklaşımlar bu görüşlerin eleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. 1789 Fransız Devrimi ile doğan toplumsal hareketler feminist görüşlerin de önünü açmıştır. Kadınların eve kapatılması ve ticari alandan dışlanmasına karşı çıkışlar olmuştur. Ancak asıl feminizm dalgasının (Birinci Dalga) on dokuzuncu yüzyıl sonu, yirminci yüzyıl başına rastladığı söylenebilir. Bu dönemde feminist görüşler genellikle

kadının siyasi ve toplumsal alandaki eşitliği hakkındadır. Kadın-erkek eşitsizliğinin gerekçesi olarak doğal ve biyolojik nedenlerin öne sürülmesi eleştirilmiştir (Frye, 2000; Bernardo & Murphy, 2006). Aradan iki dünya savaşı geçmiş ve feminizm tartışmalarında bir duraklama meydana geldikten sonra Simone de Beauvoir'nın *İkinci Cinsiyet* (1949) kitabı feminist görüşleri tekrar canlandırmıştır. Bunun ardından da 1960'larda Amerika'da başlayıp dünyaya yayılan toplumsal hareketlerle feminizmin İkinci Dalgası başlamıştır. Ancak bu sefer feministler kadın hakları eşitliği tartışmalarından çok, Beauvoir'nın "kadın doğulmaz, kadın olunur" sözünden yola çıkarak "kadın nedir" in peşine düşmüşlerdir (Bernardo & Murphy, 2006, ss. 31-32). 1990'larda ise postmodernist kuramcılar, kadınlığın biyolojik bir gereklilik değil, toplumsal bir inşa olduğunu vurgulayarak "postfeminist" dönem veya üçüncü dalga feminizmin başladığını öne sürmüşlerdir (Frye, 2000, s. 187). Günümüzde de cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tartışmaları hâlâ sürmektedir.

Bilimkurgu da feminizm gibi tanımlanması zor bir kavramdır ve bugüne kadar pek çok farklı tanımla yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında, yapılmış olan tanımlardan çıkan ortak özellikleri belirtmek daha faydalı olacaktır. Bilimkurgu eserinde bir *novum* bulunur. *Novum* (çoğul *nova*) yenilik veya yeni şey anlamına gelen Latince bir sözcüktür. Bu *novum* zaman yolculuğu, yapay zekâ, uzaylı istilası vb. konular olabilir. Bunun yanında yine bir bilimkurgu eserinin "bilim-teknoloji söylemi" içermesi gerekir. Bu söylem bilimsel gerçeklerden oluşmak zorunda değildir; "sözde-bilim" veya bilimsel gibi görünen bir biçimle de gerçekleştirilebilir. Bilimkurgu eserlerinde bulunan diğer bir unsur da "yabancılaşma"dır. Bir kişinin başka bir gezegene giderek orada yabancılaşması veya bir uzaylının dünyaya gelerek yabancı olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Roberts, 2000, ss. 12-13).

Bilimkurgu yazınının başlangıcına dair de farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklar Thomas More'un *Utopia*'sının (1516) ilk bilimkurgu eser olduğunu belirtirken, bazılarının göre bu Mary Shelly'nin kaleme aldığı *Frankenstein*'dir (1818) (Roberts, 2000, ss. 53-54). Başlangıcında farklı görüşler olmasına rağmen bilimkurgu yazınının 1920'lerden önce gelişmesini sağlayanların H. G. Wells ve Jules Verne olduğunda birleşilmektedir (Roberts, 2000, s. 57). İşte "bilimkurgu" terimi de bu tarihlerde (1920'lerde) türetilmiştir (Roberts, 2000, s. 3). 1920'ler ve sonrasında "pulp" yani ucuz kâğıdın keşfiyle, bilimkurgu öyküleri dergilerde yayımlanmaya ve bu sayede yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu "pulp" dergiler büyük yazarların doğmasına aracı olmuştur (Roberts, 2000, s. 70). İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş ve silah sanayinin gelişimi bilimkurguyu etkilemiş, bilimkurgunun "Altın Çağı" da 1938-1946 tarihlerine rastlamıştır. Altın Çağın temsilcilerine örnek olarak Isaac Asimov, Robert Heinlein ve Clifford Simak gibi yazarlar gösterilebilir (Roberts, 2000, s. 75).

Bilimkurgudaki "Yeni Dalga", feminizmin "İkinci Dalga"sına yani 1960'lara rastlar. Bu dönemde uluslararası popülerliğe ulaşmış eserler verilmiştir. Robert Heinlein'dan *Yaban Diyardaki Yabancı* (1961) ve Frank Herbert'dan *Dune* (1965) bu eserlere örnek gösterilebilir. Dergilerde yayımlanan bu eserlerin daha sonra karton kapaklı kitap olarak basılması kararlaştırılmış ve böylece bilimkurgu geniş kitlelere ulaşmıştır (Roberts, 2000, s. 81). Günümüzde Amerika'da basılan her dört kitaptan biri, İngiltere'de ise her on kitaptan biri bilimkurgu türündedir (Roberts, 2000, ss. 30-31). Bu da Türkiye'deki çeviri yazının ne denli büyük bir kısmının bilimkurgu türünde olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bilimkurgunun Altın Çağında bile yazarlar ve okurların büyük çoğunluğu erkekti. Ancak 1960-70'lere gelindiğinde kadın yazarlara rastlanabilmektedir. Kadın yazarlarla birlikte bilimkurguda bir kadın okuyucu kitlesi oluşmaya başlamıştır. Roberts'a göre kadınların bilimkurgu ile ilgilenmeye başlamasında en büyük unsur *Uzay Yolu* (Star Trek) dizisidir (2000, s. 95).

Le Guin'in de belirttiği gibi bilimkurgu bir "düşünce deneyi" olarak okunabilir (1993, s. 9). Bu yüzden feminist bilimkurgu yazarları da eserlerinde toplumsal düzene alternatif getirebilmişler veya cinsiyetin veya toplumsal cinsiyetin sınırlarını aşabilmişlerdir (Higgins, 2009, s. 73). Önde gelen feminist bilimkurgu yazarlarına Ursula K. Le Guin, Joanna Russ ve James Tiptree Jr. örnek gösterilebilir. Bilimkurgu sayesinde feminist yazarlar toplumsal cinsiyet konularını ele alabilmiş, hatta Le Guin gibi cinsiyetsiz bir toplum yaratabilmişlerdir. 1990'lardan sonra ise çok fazla sayıda bilimkurgu eser verilmeye başlanmıştır; bunları kategorize etmek zor bir hâl almıştır (Higgins, 2009, s. 82).

Ursula K. Le Guin ve *The Left Hand of Darkness*

Bir röportajında (Akt. Pennington, 2000) "yazar olmsaydınız ne olurdu?" sorusuna "ölü" şeklinde yanıt veren Ursula Kroeber Le Guin, 1929 yılında Amerika'da doğmuştur ve yazmaya beş yaşında başlamıştır. Annesi ve babası antropolog olduğundan, küçük yaşta farklı kültürler tanımış, özellikle Amerikan yerlilerinin mitleri ve masallarına ilgi duymuştur. Doğu mistisizmi ile de yakından ilgilenen yazar, *Lao Tzu: Tao Te Ching* başlıklı eseri İngilizceye çevirmiştir (Bernardo & Murphy, 2006, ss. 1-2). Yazdığı eserlerde de bu kültürlerin etkilerini görmek mümkündür. Yazar, *The Left Hand of Darkness* (1961) (Karanlığın Sol Eli), *The Dispossessed* (1974) (Mülksüzler), *Earthsea* serisi (1968-2001) (Yerdeniz) gibi önemli eserleri kaleme almıştır.

1969 yılında basılan *The Left Hand of Darkness* ile yazar Nebula (1969) ve Hugo (1970) ödüllerini kazanmıştır. Kitap, başlığını yine kitabın içinde geçen şu dizelerden almaktadır (ss. 223-224):

Light is the left hand of darkness
and darkness the right hand of light
two are one, life and death, lying
together like lovers in kemmer,
like hands joined together,
like the end and the way.⁵

Bu dizeler okuyucuya Ying-Yang felsefesini anımsatmaktadır. Gerçekten de yazarın bu eserde tasarladığı toplum bu felsefe ve mistisizm temelinde şekillenmiştir (Bernardo & Murphy, 2006, s. 30). Bu noktada, kısaca eserin olay örgüsü şu şekildedir:

Eserin olay örgüsü, Gethen isimli bir gezegende geçmektedir. Pek çok gezegeni bünyesine alarak onlara egemen olmak yerine, barışçıl bir şekilde yol göstermeyi amaçlayan bir kurum olan Ekümen'in temsilcisi Genly Ai, bu gezegene diplomatik bir ziyarette bulunarak, gezegeni Ekümen'e davet etmekle görevlidir. Önce gezegende en büyük ülke olan Karhide'a gitmiştir. Bu ülkenin teknolojisi yıldızlararası yolculuğa olanak sağlayacak kadar gelişmiş değildir. Yine de Ai'nin fizyolojisini ve uzay aracını inceleyerek onun gerçekten de Gethen'e ait olmadığını kabul etmişlerdir. Eserdeki olay örgüsü, Ai'nin Gethen'e varışından iki yıl sonra başlamaktadır. Ai, burada ülkenin başbakanı Estraven ile dostluk kurmuştur; ancak ülkenin kralı delidir ve birtakım entrikalar sonucu Estraven ile birlikte kaçmak zorunda kalırlar. Birlikte yine büyük bir ülke olan Orgoreyn'e giderler; ancak politik oyunlar sonucu Ai hapse atılır. Estraven sayesinde buradan kaçmayı başarırlar ve soğuk kış şartlarında (gezegende hep kış mevsimi yaşanır) uzun bir yolculuk sonunda, tekrar Karhide topraklarına döndüklerinde Estraven ve Ai'nin birbirlerine olan sevgi ve dostluk duyguları pekişmiştir. Ancak, Estraven Kral'ın adamları tarafından vurulur ve Ai'nin

⁵ Işık Karanlığın sol elidir/karanlık da ışığın sağ eli/ikisi birdir, yaşam ve ölüm, yan yana/yatarlar kemmerdeki sevgililer gibi,/tutuşmuş eller gibi,/sonuçla yol gibi. (Ümit Altuğ çevirisi, 1993, s. 198)

kollarında ölür. Sonrasında Ai Karhide'a döner. Burada kral fikrini değiştirmiştir ve Ekümen'e katılmayı kabul etmiştir. Ancak, Ai görevini başarıyla tamamlamış olmasına rağmen dostu için yas tutmaktadır.

Eserin büyük bölümü Ai'nin gözünden (Ai, eye, I), Ekümen için hazırlanmış bir saha raporu şeklinde anlatılır. Buralara farklı görevlilerin görüşleri, gezegenin kültürü, iklimi ve coğrafyası ile ilgili bilgilerin yanısıra halk öyküleri ve mitlerden derlemeler de eklenmiştir. Gethen gezegeni "Kış" olarak da bilinir; çünkü gezegende sürekli kış hakimdir ve şiddetli kar fırtınaları olmaktadır. Bu durum toplumu ve kültürü de şekillendirmiştir. Toplum ulus devletler olarak değil; aile veya sülaleler hâlinde "hearth" denilen ocaklar şeklinde örgütlenmiştir. Bu ocaklar arasında büyük savaşlar ve çatışmalara rastlanmamakla birlikte toplu göçler veya hızlı teknolojik gelişmeler gözlemlenmez. Bunun sebebi iklim olduğu kadar cinsiyetsizliktir de. Gethenliler insanlardan farklı bir biyolojiye sahiptir. Hayatlarının beşte dördünü cinsiyetsiz olarak geçirirler; bu evreye *somer* denir. Ancak beşte biri, yani ayda 3-4 günlük dönemde *kemmer* denilen bir evreye girerler ve bu evrede karşı konulamaz bir cinsellik ihtiyacı içinde bir cinsiyet sahibi olurlar. Bu cinsiyet kadın ya da erkek olabilir; önceden belli değildir. Birtakım hormonal reaksiyonlar sonucu ortaya çıkar. Kişi *kemmere* girdiğinde cinsel ilişkiye girme ihtiyacı ve zorunluluğu hisseder. Bu evreye kadın olarak girer ve hamile kalırsa çocuk doğurana kadar kadın olarak kalır. Hamile kalmazsa, erkek olarak girerse veya hamileliğinin sonrasında, bir dahaki *kemmere* kadar hayatına cinsiyetsiz olarak devam eder.

Gethenliler bu gezegenin doğal bir parçası olarak evrimleşmemişlerdir. Ai'nin raporlarından anlaşıldığı üzere, binlerce yıl önce genetik bir deneyle androjen hâle getirilerek bu gezegene bırakılmışlardır. Burada evrimsel ve kültürel gelişmeleri gezegenin iklimi, flora ve faunasına uygun şekilde devam etmiştir.

Le Guin'in *Karanlığın Sol Eli* üzerine yapılan eleştirilere bir yanıt olarak yazdığı "Is Gender Necessary" (1989) (Toplumsal Cinsiyet Gerekli mi?) başlıklı makalesinde belirttiğine göre başlangıçta yazar hiç savaş olmayan bir toplumla ilgili yazmak istemiştir; ancak ortaya böyle bir eser çıkmıştır. Le Guin Gethen'de büyük çaplı savaşların olmamasını ve teknolojinin hızla ilerlememesinin sebebini toplumun cinsiyetsiz olmasına bağlamaktadır (1989, ss. 161-163). Cinsiyetsiz insanlar bu eseri feminist bir eser yapmış olabilir ancak Le Guin feministler tarafından çok fazla eleştiriye uğramıştır. Bunun sebebi ise eserin kaleme alındığı İngilizce dilinde cinsiyetsiz adillerin bulunmamasıdır. Le Guin karakterlerine *he* veya *she* demek zorundadır, çünkü kendisi bir adıl türetmek istememiştir. Bu cinsiyetsiz karakterler için *he/him/his* kullandığından dolayı eleştirilerin odağı olmuştur. Bu eleştirilere göre Le Guin "dişi"yi tamamen ortadan kaldırarak "eril" bir toplum yaratmıştır (Bernardo & Murphy, 2006, s. 33). Le Guin makalesinde bu eleştiriye haklı bulmuş ve pişmanlığını dile getirmiştir. Yine eleştirildiği ve haklı bularak pişman olduğu bir konu da Gethen toplumunda eşcinselliğin olmamasıdır (1989 s. 165).

Eserdeki erilliğe işaret etmek, olayları kaleme alan karakter Ai'nin erilliğine ve buna bağlı dil kullanımına da vurgu yapmayı gerektirmektedir. Burada da sözde çeviri (pseudo-translation) (bkz. Maher, 2018; Tahir Gürçağlar, 2010) kavramı devreye girmektedir. Brigid Maher'in (2018) *Routledge Handbook of Literary Translation*'daki "Pseudotranslation" başlıklı makalesinde ele aldığına göre sözde çeviri kavramı iki şekilde tanımlanabilir. Birincisi, herhangi bir kaynak metni olmayan, erek yazınsal dizgeye çevirmiş gibi sunulan ancak çeviri olmayan eserlerdir (s. 382). İkincisi ve bu çalışmada ele alınan kapsamı ise yazarın eserine gerçekçilik kazandırmak için kullandığı bir yazınsal katman aracıdır. Burada yazar kendini gizlemek niyetinde olduğu için bu yöntemle başvurmamaktadır. Aksine, kendisi de okur da bu eserin özgünlüğünün farkındadır. Yazarın amacı, okuru kurguladığı

dünyaya inandırmaktır.⁶ Maher, bu yöntemin kullanıldığı eserler arasında en önde gelenlere örnek olarak Miguel de Cervantes'in *Don Kişot* ve Umberto Eco'nun *Gülü'n Adı* eserlerini göstermiştir (2018, s. 383).

Bu çalışmanın konusu olan eserin Genly Ai tarafından kaleme alınan bir saha raporu olarak sunulduğu önceki kısımda belirtilmişti. Bununla birlikte içinde yine Ai'nin Gethenceden çevirdiği halk mitleri ve Estraven'in günlüğünden kısımlar da yine Ai'nin İngilizce çevirisi ile yer almaktadır. Ai kendi raporunda geçen ve aslında Karhide veya Orgoreyn dilinde gerçekleşen diyalogları da İngilizceye çevirmiştir. Ai, bu çeviriyi yaparken karşılık bulamadığı ifadeler yüzünden ne kadar zorlandığını birden fazla kez belirtmiştir. Diğer bir deyişle Le Guin, sözde çeviri yöntemini eserine derinlik ve gerçekçilik katmak, yabancılaştırma etkisini vurgulamak için kullanmıştır. Dolayısıyla, eserin çoklu okumaları sırasında sözde çeviri katmanının irdelenmesi, çeviri sürecine olumlu etki edecek, çevirmenin kararlarında belki de yol gösterici olacaktır.

Sonraki bölümde çeviri karşılaştırması bağlamında metinden seçilen pasajlar ele alınacaktır. Dikkat edilmesi gereken sözcükler kalın hâle getirilmiş olup italikler eserdeki şekliyle bırakılmıştır.

Erek metin-kaynak metin karşılaştırması

Ekümen temsilcisi Genly Ai, Gethen gezegenindeki en büyük ülke olan Karhide'da diplomatik misyonu süresince konuk edilmektedir. Kitabın ilk bölümünde burada yapılan bir geçit töreni Genly Ai'nin ağzından aktarılmaktadır. Bu törende Karhideliğin kültürü ve gelenekleri ile ilgili birtakım ipuçları bulunmaktadır. Alıntılanan bu pasajda geçit töreninin bir parçası olarak kralın kilit taşına harç koyduğu bir seremoni anlatılmaktadır:

EM: Kullandığı harç diğer harçlardan farklı, pembemsi bir renkte. Beş-on dakika **kral-arıyı** seyrettikten sonra solumdaki **kişiy**e soruyorum: "Kilit taşlarınız hep kırmızı harçla mı sıvanır?" (s. 18)

KM: The cement **he** uses is a pinkish color different from the rest of the mortar work, and after five or ten minutes of watching the **king-bee** work I ask the **person** on my left, "Are your keystones always set in a red cement?"(s. 5)

Burada anlatıcının (Ai) seçtiği sözcüklerden dolayı tedirgin olduğunu sezeriz. Bu tedirginliğinin sebebini ilerideki bölümlerde açıklayacaktır; ancak, okurun dikkatini çekmesi ve eserdeki *novum* ile karşı karşıya kalması açısından bu kısım önemlidir. Anlatıcının eril "he" adılı ve cinsiyetsiz "person" adı arasında gidip gelmesi, "queen bee" (kraliçe arı) yerine "king-bee" sözcüğünü kullanması, bu tedirginliği yansıtmaktadır. Çevirmenin burada eril adıl bulunmaması sorununa yeterli bir çözüm getirdiği gözlemlenmektedir.

Aşağıdaki örnekte ise Ai'nin Estraven'i betimlemeye çalıştığı bir pasaj bulunmaktadır.

EM: Esmer alnından terini silen **adam-adam** diyorum **lafın gelişi böyle** başladık bir kere (...) (s. 18)

KM: Wiping sweat from his dark forehead the **man-man** I must say, having said **he** and **his**— the **man** (...) (s. 5)

⁶ Sözde çevirinin bu şekilde kullanımını akla Bourdieu'nün *illusio* kavramını getirmektedir. *Illusio*, eyeleyicinin alandaki mücadeleye ve alandaki oyuna kendini kaptırması, oyunun kurallarına inanması olarak tanımlanabilir (Bourdieu, 2005). Yazarın kullandığı bu yöntem sayesinde okur eserin *illusio*sunu paylaşır.

Çevirmen “the man-man I must say, having said *he* and *his*” kısmında Türkçede üçüncü tekil kişide cinsiyet ayrımı olmadığı için “adam-*adam* diyorum lafın gelişi böyle başladık bir kere” şeklinde bir ekleme yapmıştır. Bu ekleme ile yine eril adıl sorununa çözüm getirmeye çalışmış olabilir; yine de burada çevirmen, anlatıcı Ai'nin bu metni bir saha raporu şeklinde kaleme aldığını göz ardı etmemelidir. Konuşma dilini burada tercih etmemelidir.

Aşağıdaki alıntıda okuyucu, eserin ana karakterlerinden Estraven ile ilk defa tanışmaktadır. Elbette bunu Ai'nin bakış açısından yapmaktadır.

EM: O, bu ülkenin en güçlü **adamlarından** biri; mevkiinin uygun tarihsel karşılığını tam bilemiyorum, vezir, başbakan ya da şansölye; Karhide dilindeki karşılığı Kral'ın Kulağı anlamına geliyor. Bir Beylik **Lordu** ve Kraliyet **Lordlarından**, büyük işleri yürüten bir **adam**. Adı Therem Harth rem ir Estraven. (s. 18)

KM: **He** is one of the most powerful **men** in the country; I am not sure of the proper historical equivalent of **his** position, vizier or prime minister or councillor; the Karhidish word for it means the King's Ear. **He** is **lord** of a Domain and **lord** of the Kingdom, a mover of great events. **His** name is Therem Harth rem ir Estraven. (s. 5)

Eser genelinde Ai'nin içinde yetiştiği toplumun normları uyarınca eril olarak nitelendirdiği özellikleri erkekle; dişil olarak nitelendirdiklerini de kadınla özdeşleştirerek Gethenli androjen bireyleri kendi zihninde kadın/erkek şeklinde kimliklendirdiği görülmektedir. Çevirmen “a mover of great events” önad tamlamasını “büyük işleri yürüten bir adam” şeklinde karşılamış, anlam eksikliği yaratan “he” adılı yerine “adam” sözcüğünü yineleyerek telafi etmeye çalışmıştır. Kısmen de olsa yeterli bir çeviri ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir.

Eserin devamında Genly Estraven'in konuğu olur. Birlikte yemek yerler. Bu durum Ai için alışılmış değildir ve bu sayede ev sahibi Estraven'i daha yakından gözlemlene fırsatı bulur.

EM: Dumana tüten ekşimtrak biramı yudumlarırken de Estraven'in yemek masasındaki performansının **kadınca**, tamamen cazibe ve nezaketten ibaret ve tözden yoksun, aldatici ve yanıltıcı olduğunu düşündüm. Yoksa benim hoşuma gitmeyen, güvensizliğimi besleyen bu yumuşak, kıvrak **dişiliği** miydi? Çünkü **onu**, ateşin aydınlattığı karanlıkta karşımda duran bu karanlık, müstehzi, güçlü **varlığı**, bir **kadın** olarak düşünmek imkansızdı; ama **onu** erkek olarak düşündüğümde de bir sahtelik seziyordum: Bu sahtelik **onda** mıydı yoksa benim **ona** karşı davranışımda mı? Sesi yumuşak ve etkiliydi ama derin değildi, bir **erkek sesi** değildi ama bir **kadın sesi** de değildi. Fakat ne **diyordu?** (ss. 23-24)

KM: Thus as I sipped my smoking sour beer I thought that at table Estraven's performance had been **womanly**, all charm and tact and lack of substance, specious and adroit. Was it in fact perhaps this soft supple **femininity** that I disliked and distrusted in **him**? For it was impossible to think of **him** as a woman, that dark, ironic, powerful **presence** near me in the firelit darkness, and yet whenever I thought of **him** as a **man** I felt a sense of **falseness**, of **imposture**: in **him**, or in my own attitude towards **him**? **His** voice was soft and rather resonant but not deep, scarcely a **man's** voice, but scarcely a **woman's** voice either...but what was **it** saying? (s. 12)

Burada Ai'nin Estraven'i betimlemede ne kadar zorlandığı anlaşılmalıdır. Ne kadın ne erkek ama kültürü dişil-eril ayrımına dayanan biri için ya kadın ya erkek veya hem kadın hem erkek olması gerekmektedir. Burada okur, Gethen halkının normal insanlardan fizyolojik olarak farklı olduğunu anlamaya başlamakta ve Estraven'in bir “lord” olmasına rağmen bir “erkek” olmadığını kavramaktadır. Ancak, yazarın kullandığı “he” “him” “his” gibi eril adılar, İngilizcenin eril bir dil olduğuna vurgu yaparak bu dili kullanan kişinin de insanları eril ve dişil olarak ayırmaktan başka çaresinin olmadığını göstermektedir. Ai'ye göre “tözden yoksun”, “cazibe ve nezaketten ibaret” bir kişi ancak bir kadın olabilir. Ama Estraven güç ve iktidar sahibi, krala yakın bir yöneticiydi. Bu özelliklerse bir erkeğe ait olabilir. Ev sahibini zihnindeki dualiteye yerleştiremeyen Ai, pasajın sonunda Estraven'e kendi

zihninde “it” adıyla hitap etmiş, onu insanlıktan çıkarmıştır. Ne yazık ki bu adıl tercihi de Türkçede ifade edilememiştir. Kaynak metindeki “falseness and imposture” ifadesi de erek metinde yalnızca “sahtelik” olarak ifade edilmiştir. Estraven’in hissettiği bu derin yabancılık yeterince karşılık bulamamıştır.

Estraven’in sürgüne gönderilmesi ile Ai’nin de Karhide’den ayrılması gerekmiştir. Eserin beşinci bölümü şu ifadelerle başlamaktadır:

EM: Doğu’ya yapacağım yolculuğu konuşkan bir **adam** olan **ev sahibem** ayarladı. (...) Ona **ev sahibem** diyorum; çünkü yürürken iki yana sallanan **şişman kalçaları**, **yumuşak tombul** bir suratu ve **meraklı**, **her şeye burnunu sokan**, **yardımsever** bir karakteri vardı. (s. 51-52)

KM: My **landlady**, a voluble **man**, arranged my journey to the East. (...) I thought of him as my **landlady**, for **he** had **fat buttocks** that wagged as he walked, and a **soft fat** face, and a **prying**, **spying**, **ignoble**, **kindly** nature. (s. 47-48)

Le Guin bir röportajında “Ai’nin cinsiyetçi olduğunu düşünüyor musunu?” sorusuna “Ah, evet; ama kötücül değil, misojen değil.” şeklinde yanıt vermiştir (Mishan, 2009). Yukarıdaki pasajlara bakıldığında erek metinde Ai’nin bu bilinçdışı cinsiyetçiliği, kaynak metindeki kadar göze çarpmamaktadır. Erek metinde Ai bu Gethenli “ev sahibesini” dış görünüşüne bakarak kadın olarak sınıflandırıyor gibi görülmekteyken kaynak metinde kişinin karakter özellikleri de vurgulanmıştır. “Prying”, “meraklı”; “spying”, “her şeye burnunu sokan” şeklinde karşılanmakla birlikte Türkçe ifadeler İngilizcedeki kadar negatif anlamlı olmamıştır. Dahası, “ignoble” (bayağı) sözcüğünün erek metinde bir karşılığı bulunmamaktadır. Çevirmen “kindly” (nazik) ifadesini de “yardımsever” olarak çevirmiştir. Bu tercihler kaynak metin çözümlemesinin yeterince yapılmadığı düşüncesini akla getirmektedir.

Aşağıdaki alıntı eserin yedinci, yani “Cinsiyet Sorunu” başlıklı bölümünden alınmıştır. Bu bölüm Ai’nin Gethen toplumundaki cinsellik ve cinsiyet konularında derlediği bilgileri ve kendi görüşlerini içermektedir. Başlık kaynak metinde “The Question of Sex” olarak ifade edilmiştir. Buradaki “sex” aslında cinsiyet değil cinselliktir. Aslında ortada bir sorun da yoktur. Androjenlik Gethenliler için doğal bir durumdur.

EM: Yine de Gethenlileri **cinsiyetsiz nesnelere** olacak düşünemezsiniz. Onlar nötr değil. Potansiyel ya da **entegral** onlar. Somerdeki kişiler için kullanılan Karhide dilinin kişi zamiri **dilimizde** yok. Bu yüzden aşkın bir Tanrı için kullandığımız **eril zamiri** kullanmak zorundayım onlar için; buysa **nötr veya dişi zamire** göre daha tanımsız, daha belirsiz. Ama düşüncemde bu zamiri kullandıkça karşımdaki Karhidelinin bir **adam** değil bir **adamlık** olduğunu unutup duruyorum. (s. 88)

KM: Yet you cannot think of a Gethenian as “it.” They are not neuters. They are potentials, or **integrals**. Lacking the **Karhidish “human pronoun”** used for persons in somer, I must say “**he**,” for the same reasons as we used the **masculine pronoun** in referring to a transcendent god: it is less defined, less specific, than the **neuter or the feminine**. But the very use of the pronoun in my thoughts leads me continually to forget that the Karhider I am with is not a **man**, but a **manwoman**. (s. 94-95)

İlk bakışta erek metinde bazı yazım hataları göze çarpmaktadır. “Olacak” sözcüğü yerine “olarak” yazılması gerekmektedir. Bununla birlikte Türkçede “entegral” değil “integral” şeklinde yazılan bir sözcük bulunmaktadır; ancak o da buradaki anlamı karşılamaz. Öte yandan İngilizcedeki adılara yönelik herhangi bir dipnot kullanılmamıştır. Çevirmenin bu eserin çevirisini okuyan okuyucu kitlesinin temel İngilizce bilgisine sahip olacağını düşündüğü tahmin edilebilir. Yine de bu şekilde bakıldığında, çeviri eserin okuyucularının eserin ana sorunsalı olan cinsiyetsiz bir toplumda eril dil kullanımını yeterince gözlemleyemeyeceği de açıktır.

Bu çalışma kapsamında seçilen son pasaj, eserin on sekizinci bölümünden alınmıştır. Uzun ve dondurucu soğukta yolculuk yapan Ai ve Estraven arasındaki mesafe, fiziksel olarak aldıkları mesafe ile kapanmaktadır. Ai artık Estraven'in ötekiliğini hissetmez olmuş, onu olduğu gibi görmeye başlamıştır. Bu sırada Estraven cinsiyet sahibi olduğu kemmer dönemine girmiş ve kadın olmuştur. Böylece Ai, başından beri Estraven'i yalnızca erkek olarak gördüğünü, ancak bunun Estraven'i tanımlamakta yetersiz kaldığını anlamıştır.

EM: Ve tekrar, hem de çok iyi, her zaman görmeye korktuğum ve görmemiş gibi yaptığım şeyi gördüm **onda**; bir **erkek** olduğu kadar bir **kadın** olduğunu. Bu korkunun kaynaklarını açıklama ihtiyacı da korkuyla birlikte yok oldu gitti; bana düşen **onu** olduğu gibi kabul etmekte. O ana kadar **onu** reddetmiş, **onun** kendi gerçekliğini yadsımıştım. (s. 209)

KM: And I saw then again, and for good, what I had always been afraid to see, and had pretended not to see in **him**: that **he** was a **woman as well as a man**. Any need to explain the sources of that fear vanished with the fear; what I was left with was, at last, acceptance of **him** as he **was**. Until then I had rejected **him**, refused **him** his own reality. (s. 248)

Bu pasajın alındığı paragrafın tamamına bakıldığında, eserin en dikkat çeken kısımlarından biri olduğu söylenebilir. Ancak, çevirmenin seçimleri, Türkçeye uygun olmayan tercihler yapmasına yol açmış gibi görünmektedir. Bu da anlatımda bulanıklık yaratmış, Ai'nin yaşadığı aydınlanma deneyimini erek metinde okuyucuya hissettirememiştir. Ayrıca, metindeki "rejection/refusal – acceptance/recognition" ikiliğinin erek metinde de vurgulanması gereklidir. Bu da çevirmenin sözcük seçimlerinden dolayı yeterince vurgulanamamıştır.

Kaynak metnin yazarı feministtir ve bu çeviriden önce yayımlanmış olan "Is Gender Necessary?" (1989) başlıklı makalesinde eserin feminist bir roman olduğunu vurgulamıştır. Ancak çevirmen, feminist bir çevirmen değildir ve Carol Maier'in tanımlamış olduğu stratejilerden "null strateji" kullandığı, diğer bir deyişle "kasıtlı bir yaklaşım benimsemediği" söylenebilir. Bunun önüne geçebilmek veya eserin feministliğinin altını çizmek için çevirmen bir önsöz yazabilir ve/veya "adam-adam diyorum lafın gelişi böyle başladık bir kere" dedikten sonra bir dipnot ile orijinal metinde burada "he" olduğunu ve bunun metnin tamamında kullanıldığını, yazarın bu adılı kullanmasından dolayı aldığı eleştirilerin nedeninden kısaca bahsedebilirdi.

Sonuç gözlemleri

Bu çalışmada Ursula K. Le Guin'in 1969 yılında yayımlanan *The Left Hand of Darkness* romanının Ümit Altuğ tarafından *Karanlığın Sol Eli* başlığıyla 1993 yılında yayımlanan çevirisi, Berman'ın çeviri eleştirisi modeli çerçevesinde ve sosyolojik bir yaklaşımla incelenmiştir. Bunun için önce erek metin, ardından da kaynak metin, yanmetinlerle birlikte birçok defa okunmuştur. Bu okumalar sonucu çeşitli "sorunlu noktalar" tespit edilmiş ve bu çalışma çerçevesinde bazı pasajlar seçilmiştir. Bu pasajlarda erek metin kaynak metin ile karşılaştırılmıştır. Son olarak erek metne bir "çeviri projesi" kapsamında yaklaşılarak eserin yeniden çevirisi için bir öneri, ilgili gerekçeleriyle sunulmuştur. Bu sırada yayınevi ile de iletişime geçilmiş ve Bourdieücü yaklaşım çerçevesinde çeviri ürünün ortaya çıkışında rol oynayan eyleyiciler ve kısıtlarla ilgili birtakım sorular yöneltmiştir. Yayınevi bu soruları yanıtlamamıştır.

Çalışmada bu eserin seçilmesinin nedeni, feminist bilimkurgunun ilk örneklerinden olması ve konusu ile dili bakımından Türkçeye çevrilmesinde olası zorlukların bulunmasıdır. Bu zorlukların en önemlisi, İngilizce ve Türkçe dil dizgelerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Le Guin, eserinde yarattığı Gethen gezegeninde yaşayan cinsiyetsiz insanlar için İngilizcede hem jenerik hem eril olan "he" adını kullanmıştır. Ancak, Türkçede cinsiyetli adıl bulunmadığından bu kullanımın kaybolduğu

gözlemlenmiştir. Le Guin yarattığı bu cinsiyetsiz insanlara “he” demek yerine başka bir adıl uydurmuş olsaydı bu roman daha mı feminist olacaktı? Eleştirmen Sarah Lefanu (1989), yazarı toplumsal cinsiyet ile ilgili olarak yeterince ileri gitmemekle suçlamaktadır. Dil kültürün bir parçası olduğuna, kültür de düşünce şeklimizi biçimlendirdiğine göre eril bir toplumda eril bir dil kullanılmaktadır; bu toplum da kadını ikincil konuma itmekte ve baskı altına almaktadır. Bu yüzden feminist yazarların dilin sınırlarını aşmaları ve yapısökümüne uğratarak bu inşaları yerle bir etmeleri gerekmektedir (Leganu, 1989).

Kaynak metnin okurları, eseri okurken farklı fizyolojiye ve kültüre sahip insanların ve sözde çevirinin bir anlatı yöntemi olarak kullanılması sayesinde de farklı dillerin varlığını deneyimlemektedirler. Bu da Le Guin’in eserinde “ötekilik” ve “yabancılaşma” sorunlarını ustaca ifade ettiğinin bir göstergesidir. Çeviride bu temaların yeterince önplana çıkarılamaması, dil dizgelerindeki farklılıklardan kaynaklandığı kadar, çevirmenin veya yayınevinin bu konuda üstmetinsel müdahalede bulunmaması ile de ilgilidir. Araştırma soruları yayınevi tarafından yanıtlanmadığından bu konuya bir açıklık getirilememiştir.

Le Guin bir röportajında (Mishan, 2009) 1960’larda yazdığı bu eseri, şimdi yazsa belki farklı bir dil kullanabileceğini belirtmiştir. Yine de İngilizcede olmayan bir adıl türetmekte isteksizdir. Yazar bu konudaki eleştirilere karşılık verirken eserin 1969 yılında yayımlandığının göz önünde bulundurulması ve o dönemin şartları çerçevesinde eleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Öyle ki, romanın büyük kısmı, erkek karakterin, yani Ai’nin gözünden okunmaktadır. Bununla birlikte, Le Guin’in 1969’daki okur kitlesinin büyük kısmının da beyaz Anglo-Sakson erkeklerden oluştuğu yadsınamaz⁷. Bu yüzden Ai’nin androjen karakterleri eril görüp bu şekilde adlandırması inandırıcıdır. Bunun yanısıra yazar aynı gezegende geçen ve 1969’da yayımlanan “Winter’s King” öyküsünü dişil adıl olan “she” kullanarak yeniden kaleme almış ve 1975’te *The Wind’s Twelve Quarters* başlıklı öykü kitabında yayımlamıştır.

Le Guin’in Gethen’de geçen öykü ve romanlarında yer alan toplumsal cinsiyet tartışması yazar ve eleştirmenler arasında bir diyalog yaratmış, röportajlarının da sıklıkla değinilen konusu olmuştur. Eserin çevirisinde bu konuya dikkat çeken herhangi bir dipnot veya önsöz kullanımının bulunmaması, Türkçe okurların bu tartışmalara dâhil olmalarını da engellemiştir. Bunun yanısıra, metnin çok katmanlı özelliği, geçtiği evrenin yazar tarafından tekrar tekrar ziyaret edilerek başka öykülerinde de yer alması, bu eserin yeniden çevrilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Karanlığın Sol Eli aynı zamanda Bourdieu’nün geniş çaplı kültürel üretim alanına girdiğinden, eserin çevirisinin maliyeti ve bu konudaki arz-talep ilişkisinin kurulması ise eleştirmenin çeviriyi bir “çeviri projesi” olarak ele alırken aklında bulundurması gereken bir husustur. Eserin çok satması ve tüketici tarafından yeniden çevirisinin talep edilmemesi, yirmi üçüncü basımını görmesini sağlamış olabilir. Yine de Le Guin simgesel sermayesi yüksek, yazınsal alanda merkezî konuma sahip bir yazardır. Fantastik ve bilimkurgu türünde de en önde gelen feminist yazarlardan biridir. Bu yüzden böylesine ses getirmiş bir eserin bir feminist bir çevirmen tarafından yeniden çevirisinin gerekli olduğu söylenebilir.

Yayınevine bu eserin ilk çevirisi hakkında ve yeniden çevirisinin düşünülmesi konusunda iletilen sorulara yanıt alınmaması, bu çalışmanın kısıtlılığın bir göstergesidir. Çevirmenin hayatta olmaması ve yayınevinde şu anda bu eserin çevirisi üzerinde çalışmış kimsenin bulunmadığının belirtilmesi de araştırmanın sosyolojik boyutunun daralmasına neden olmuştur. Gelecek çalışmalarda bu eserin Türkçe

⁷ Ai’nin aslında beyaz değil, siyah bir erkek olduğu, eserin ilerleyen kısımlarında anlaşılmaktadır. Bu da okuyucunun kendini yeniden konumlandırmasını gerektirmektedir. Le Guin, karakterini siyah bir erkek yaparak yine de dönemin toplumsal normlarını zorlamayı denemiştir.

okur tarafından nasıl alımlandığı bir saha araştırması ile incelenebilir. Bu sayede eserin yeniden çevirisinin gerekip gerekmediği nicel yöntemlerle de sorgulanabilir.

Kaynakça

- Anamur, H. (1998). Özgün Bir Yazınsal Çeviri Eleştirisi Önerisi: Beş Düzeyli Nesnel Eleştirisi Yöntemi. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, (8), 1-13.
- Anarşist çevirmen Ümit Altuğ yaşamını yitirdi. (17 Mayıs 2017). *Gazete Duvar*. Erişim: <https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2017/05/17/anarlist-cevirmen-umit-altug-yasamini-yitirdi>
- Bengi-Öner, I. (1990). *A re-evaluation of the concept of equivalence in the literary translations of ahmed midhat efendi: a linguistic perspective*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Berman, A. (1995) Toward a translation criticism, (Çev. L. von Flotow) Erişim: https://metamorphosis.univie.ac.at/donne_berman_flotow/berman_donne_engl_ue_von_flotow.pdf
- Berman, A. (2021). Translation and the Trials of the Foreign. (Çev. L. Venuti). İçinde L. Venuti (ed.) *The translation studies reader* (pp. 247-260). Oxford: Routledge.
- Bernardo, M. S. & Murphy, G. J. (2006). *Ursula K. Le Guin: A Critical Companion*. Greenwood, London.
- Bogenç Demirel, E. (2014). Çevirinin Bourdieu Sosyolojisiyle Yapılanan Yüzü, Çeviri Sosyolojisi, *Pierre Bourdieu, Cogito* (ss. 402-416). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2005). *Pratik nedenler eylem kuramı üzerine*. (Çev. H. Uğur Tanrıöver). İstanbul: Hil Yayın.
- Erguvan, M. (2018). A Bourdieusian Perspective on the Translation of the Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman from English into Turkish. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, (25), 143-164.
- Ergün, E. (2013). Feminist translation and feminist socio-linguistics in dialogue: A multi-layered analysis of linguistic gender constructions in and across English and Turkish. *Gender and Language*, 7(1), 13-33.
- Frye M. (2002). Feminism. İçinde L. Code (ed). *Encyclopedia of feminist theories* (ss. 176-177). Oxford: Routledge.
- Higgins, D. M. (2009). Science Fiction, 1960-2005: Novels and Short Stories. İçinde R. A. Reid (ed). *Women in science fiction and fantasy*. (ss. 73-83) London: Greenwood.
- Holmes, J. S. (2004). Çeviribilimin Adı ve Doğası. (Çev. A. Koş). İçinde M. Rifat (Ed). *Çeviri(bilim) nedir? Başkasının bakışı*. (ss. 165-182). İstanbul: Dünya Aktüel.
- Le Guin, U. K. (1993) *Karanlığin Sol Eli*. Çev. Ümit Altuğ. İstanbul: Ayrıntı.
- Le Guin, U. K. (1976) [1969]. *The Left Hand of Darkness*. New York: Ace Books.
- Le Guin, U. K. (1989). Is Gender Necessary? (1976) Redux (1988). İçinde S. Wood & U. K. Le Guin (ed). *The language of the night: essays on fantasy and science fiction* (ss. 155-72). New York: Harper Collins.
- LeFanu, S. (1989). *Feminism and science fiction*. Indiana: Bloomington.
- Maher, B. (2018) Pseudotranslation. İçinde K. Washbourne & B. Van Wyke (ed), *The Routledge handbook of literary translation* (ss. 382-393). Oxford: Routledge.
- Maier, C. (1998). Issues in the practice of translating women's fiction. *Bulletin of Hispanic Studies*, 75(1), 95-108.

- Mishan, L. (2009, 24 Temmuz). First Contact: A Talk with Ursula K. Le Guin. *The New Yorker*. Erişim: <https://www.newyorker.com/books/book-club/first-contact-a-talk-with-ursula-k-le-guin>
- Pennington, J. (2000). Exorcising Gender: Resisting Readers in Ursula K. Le Guin's *Left Hand of Darkness*. *Extrapolation (pre-2012)*, 41(4), 351.
- Popovic, A. (2004). Çeviri Çözümlemesinde 'Değiş Kaydırma Kavramı', (Çev. Y. Salman), İçinde *Çeviri(bilim) nedir? başkasının bakışı*. ed. Mehmet Rifat, İstanbul: Dünya Aktüel
- Roberts, A. (2000). *Science fiction*. London: Routledge.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2010). Scouting the borders of translation: pseudotranslation, concealed translations and authorship in twentieth-century Turkey. *Translation Studies*. 3(2):172-187.
- Taşkın, B. & Bogenç Demirel, E. (2019). Çeviri Sosyolojisi Işığında Engelli Çevirmenler: Fenomenolojik Yaklaşım ile Görünmeyeni Görünür Kılmak. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, (27) : 242-254.
- Von Flotow, L. (1991). Feminist translations: Contexts, practices and theories. *TTR : Traduction, Terminologie, Rédaction*. 4(2): 69-84
- Yaman, B. (2018). Antoine Berman'ın Çeviri Eleştirisi Modelinin "A Turkish Woman's European Impressions" Başlıklı Kitabın Türkçe Çevirisine Uygulanması. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*. 8(1): 431-446.